

اکسیر التواریخ

(تاریخ قاجاریه از آغاز تا سال ۱۲۵۹ ق)

تالیف

علیقلی میرزا اعتضاد السلطنه

باهتمام

جمشیدکیان فر

تهران ۱۳۷۰

ویرس

مؤسسه انتشارات ویسمن تلفن: ۹۲۲۳۳۵

اکسیرالتواریخ ● تالیف: علیقلی میرزا اعتضادالسلطنه
باهتمام: جمشید کیان فر ● چاپ اول ۱۳۷۰ ● تیراژ: ۳۰۰۰
حروف چینی: ظریفیان ● لیتوگرافی: تصویر ● چاپ و صحافی هدی ● تهران: نشر ویسمن

مندرجات

پیشگفتار

مقدمه

۱

۵

فصل اول [اصل و نسب ایل قاجار]

۱۴

سلطان محمد حسن خان ابن فتحعلی خان شاهقلی خان ابن

محمدولی خان ابن مهدی خان

۱۵

ذکر وقایعی که از اول جلوس خسرو نامدار محمد حسن خان قاجار به صفحه روزگار آشکار شد تا هنگامی که از دست سبز علی نابکار در این دار فرار به دار قرار، قرار گرفت به تقدیر حضرت پروردگار

۱۸

ذکر رفتن نواب محمد حسن خان به شیراز و رفتن آزادخان افغان به تسخیر طبرستان و سایر احوالات آن زمان به تقدیر پاک یزدان

۲۱

[حسین قلی خان قاجار]

۲۲

ذکر وقایع احوال جهانسوز شاه از بدو عمر تا هنگامی که از دست یموت به تحریک قاجار مقتول شد به طریق اختصار به تقدیر کردگار

۲۵

فصل دوم [آقا محمدخان قاجار]

۲۸

ذکر احوال قهرمان ایران، آقا محمدخان از بدو عمر تا هنگام شهادت آن شهریار جهان به تقدیر حضرت کیهان

۳۴

ذکر محاربه شاه بزرگ بالشکر علی مرادخان و مخالفت مرتضی قلی خان ابن محمد حسن خان و فوت علی مرادخان و جلوس جعفرخان و سایر وقایع آن زمان به تقدیر حضرت سبحان

- ۳۹ ذکر رفتن شاه بزرگ به آذربایجان و در آمدن آن ملک به دست اولیای دولت قاجار و کشته شدن لطف علی خان و فتح کرمان و سایر فتوحات آن زمان به تقدیر حضرت کیهان
- ۴۶ ذکر محاربه آن خسرو نصرت مأنوس با سپاه روس و تسخیر تفلیس و سایر احوالات آن شهریار خدم برجیس بالتمام به تقدیر الملک العلام
- ۵۵ ذکر وزرای شاه بزرگ
ذکر شعرای شاه بزرگ
- ۵۶ ملاحسین مازندرانی
- ۵۷ سروش
- ۵۷ شیدا
- ۵۸ شهاب
- ۵۹ صباحی
- ۶۰ عزت الشمس سلیمان خان قاجار
- ۶۱ فانی لاهیجی
ذکر عرفائی که معاصر شاه بزرگ بودند
- ۶۱ رضا علیشاه هراتی
- ۶۲ فیض علیشاه
- ۶۲ معصوم علیشاه دکنی
- ۶۲ مظفر علیشاه
- ۶۳ مشتاق علیشاه اصفهانی
- ۶۴ نور علیشاه اصفهانی
- ۶۵ درویش ناصر علیشاه اصفهانی
- ۶۷ فصل سوم سلطنت فتح علیشاه
- ۷۴ گفتار در وقایعی که بعد از خاقان شهید پدید آمد و جلوس میمنت مأنوس خسرو کیکاوس علم سکندرکوس در سال نیکوفال ۱۲۱۲
- ۸۲ گفتار در جلوس میمنت مأنوس حضرت اعلی فتح علیشاه در سنه ۱۲۱۲
- ۸۵ ذکر وقایع سال نیکوفال سنه ۱۲۱۳ سال دوم جلوس
- ۸۹ وقایع سال ۱۲۱۴ سال سیم جلوس

- ۹۲ وقایع سال ۱۲۱۵ سال چهارم خسرو سکندر کوس
- ۹۶ گفتار در وقایع سال ۱۲۱۶ سال پنجم سلطنت خسرو با همت
- ۹۸ گفتار در مجمعی از عقاید عبدالوهاب و رفتار عبدالعزیز شیخ اعرابی
- ۱۰۱ گفتار در وقایع سال نیکوفال ۱۲۱۷ سال ششم خسرو انجم حشم
- ۱۰۲ گفتار در اتفاقات خیریت علامات ۱۲۱۸ سال هفتم سلطنت
- ۱۰۴ گفتار در وقایع سال همایون فال ۱۲۱۹ سال هشتم سلطنت جلوس
- ۱۰۷ گفتار در وقایع سال ۱۲۲۰ سال نهم جلوس شهریاری
- ۱۰۸ گفتار در وقایع سال ۱۲۲۱ سال دهم جلوس
- ۱۱۱ گفتار در وقایع سال ۱۲۲۲ سال یازدهم دولت ابدمدت
- ۱۱۴ گفتار در حرکت نواب شاهزاده محمدولی میرزا به سوی هرات و محاربه با
فیروز میرزا و قتل صوفی اسلام و سایر وقایع آن ایام
- ۱۱۶ گفتار در وقایع سال ۱۲۲۳ سال دوازدهم جلوس
- ۱۱۸ گفتار در وقایع سال ۱۲۲۴ سال سیزدهم سلطنت شهریار
- ۱۲۰ گفتار در وقایع سال نیکوفال ۱۲۲۵ سال چهاردهم جلوس
- ۱۲۲ گفتار در وقایع سال ۱۲۲۶ سال پانزدهم سلطنت
- ۱۲۴ گفتار در وقایع سال ۱۲۲۷ سال شانزدهم جلوس
- ۱۲۵ گفتار در تحقیق و تصدیق ایام خجسته فرجام سال ۱۲۲۸ سال هفدهم سلطنت
- ۱۲۷ گفتار در شورش اهالی خراسان با نواب محمدولی میرزا و سرکشی
محمدزمان خان قاجار و گرفتاری آن نابکار
- ۱۲۹ گفتار در کیفیت سال ۱۲۲۹ سال هجدهم حضرت فلک رفعت
- ۱۳۱ گفتار در اتفاقات سال ۱۲۳۰ سال نوزدهم سلطنت
- ۱۳۲ گفتار در وقایع سال نیکوفال ۱۲۳۱ سال بیستم جلوس
- ۱۳۴ گفتار در بیانات و اتفاقات سال ۱۲۳۲ سال بیست و یکم سلطنت
- ۱۳۵ گفتار در وقایع بهجت سال ۱۲۳۳ سال بیست و دویم جلوس
- ۱۳۸ گفتار در وقایع سال ۱۲۳۴ سال بیست و سیم سلطنت
- ۱۳۹ گفتار در وقایع سال ۱۲۳۵ سال بیست و چهارم سلطنت
- ۱۴۱ گفتار در وقایع سال نیکوفال خجسته سال ۱۲۳۶ سال بیست و پنجم سلطنت
- ۱۴۴ گفتار در وقایع سال نیکوفال ۱۲۳۷ سال بیست و ششم جلوس

- ۱۴۵ گفتار در تحقیق و تصدیق سال خیریت سال ۱۲۳۸ سال بیست و هفتم سلطنت
- ۱۴۷ گفتار در ایام خجسته فرجام سال ۱۲۳۹ سال بیست و هشتم جلوس
- ۱۴۹ گفتار در اتفاقات سال ۱۲۴۰ سال بیست و نهم سلطنت
- ۱۵۰ گفتار در اتفاقات سال ۱۲۴۱ سال سی ام سلطنت
- ۱۵۶ گفتار در احوالات و مجادلات سال ۱۲۴۲ سال سی و یکم سلطنت
- ۱۶۰ گفتار در وقایع سال نیکوفال خیریت سال فرخنده سال ۱۲۴۳ سال سی و دویم سلطنت
- ۱۶۲ گفتار در کیفیت سال ۱۲۴۴ سال سی و سیم شهریاری شهریار
- ۱۶۳ گفتار در احوالات سال ۱۲۴۵ سال سی و چهارم جلوس
- ۱۶۷ گفتار در اتفاقات و احوالات سال ۱۲۴۷، سال سی و ششم سلطنت
- ۱۶۹ گفتار در وقایع و اتفاقات و ارادات و احوالات و کیفیت سال ۱۲۴۸ سال سی و هفتم جلوس
- ۱۷۲ گفتار در وقایع سال ۱۲۴۹ سال سی و هشتم سلطنت خسرو با همت
- ۱۷۴ گفتار در وقایع سال بدفال پر ملال ۱۲۵۰ سال سی و نهم سلطنت و رسیدن آن حضرت به رحمت احدیت
- ۱۸۰ گفتار در اشعار ابکار و افکار دربار شهریار روزگار خسرو ذوالاقدار فتح علیشاه قاجار
- ۱۸۳ در بیان اولاداحفاد خسرو نیکونهاد فتح علیشاه و تفصیل احوال شاهزادگان اعظم و اسامی امیرزادگان معظم
- ۱۸۴ محمد علی میرزا دولتشاه
- ۱۸۷ محمد قلی میرزا ملک آرا
- ۱۸۹ محمدولی میرزا
- ۱۹۱ عباس میرزانایب السلطنه
- ۱۹۱ حسینعلی میرزا فرمانفرما
- ۱۹۲ حسنعلی میرزا شجاع السلطنه
- ۱۹۴ محمدتقی میرزا حسام السلطنه
- ۱۹۵ علی نقی میرزا رکن الدوله
- ۱۹۷ شیخ علی میرزا شیخ الملوک

- ۱۹۸ علیشاہ ظل السلطان
۲۰۰ عبداللہ میرزا
۲۰۱ امام ویردی میرزا سرکشیکچی باشی
۲۰۲ محمد رضا میرزا
۲۰۴ محمود میرزا
۲۰۷ حیدرقلی میرزا
۲۰۸ ہمایون میرزا
۲۰۹ اللہ ویردی میرزا
۲۱۱ اسمعیل میرزا
۲۱۲ احمد علی میرزا
۲۱۲ علیرضا میرزا
۲۱۳ کیقباد میرزا
۲۱۴ بہرام میرزا
۲۱۴ شاپور میرزا
۲۱۴ ملک قاسم میرزا
۲۱۵ منوچہر میرزا
۲۱۶ ہرمرز میرزا
۲۱۶ ملک ایرج میرزا
۲۱۷ کیکاوس میرزا شہاب السلطنہ
۲۱۸ شاہقلی میرزا
۲۱۸ محمد مہدی میرزا
۲۱۸ کیخسرو میرزا
۲۱۹ کیومرث میرزا ابوالملوک
۲۲۰ جہانشاہ میرزا
۲۲۱ سلیمان میرزا
۲۲۱ فتح اللہ میرزا شعاع السلطنہ
۲۲۲ ملک منصور میرزا
۲۲۳ بہمن میرزا بہاء الدولہ

۲۲۳	سلطان محمد میرزا سیف الدوله
۲۲۴	سلطان سلیم میرزا
۲۲۴	سلطان مصطفی میرزا
۲۲۵	سلطان ابراهیم میرزا
۲۲۵	سیف الله میرزا
۲۲۶	یحیی میرزا
۲۲۶	محمد امین میرزا
۲۲۷	صاحبقران میرزا
۲۲۷	فرخ سیر میرزا نیرالدوله
۲۲۸	علیقلی میرزا اعتضاد السلطنه (مؤلف اکسیرالتواریخ)
۲۳۶	سلطان احمد میرزا عضدالدوله
۲۳۷	پرویز میرزا
۲۳۷	هادی میرزا
۲۳۷	کامران میرزا
۲۳۸	عباس قلی میرزا
۲۳۸	امان الله میرزا
۲۳۹	نورالله میرزا
۲۳۹	سلطان حسین میرزا
۲۳۹	سلطان جلال الدین میرزا
۲۳۹	حسین قلی میرزا
۲۳۹	اورنگ زیب میرزا
۲۴۱	ذکر وزرای حضرت اعلی
۲۴۲	میرزا محمد شفیع مازندرانی
۲۴۲	حاجی محمد حسین خان اصفهانی
۲۴۳	میرزا عبدالوهاب اصفهانی معتمدالدوله
۲۴۵	الله یار خان آصف الدوله
۲۴۶	عبدالله خان امین الدوله
	گفتار در مجملی از احوال و اشعار شعرای مشهور معاصر شهریار ذوالاقتدار
۲۴۷	فتح علیشاه قاجار

۲۴۷	بنده
۲۴۸	خاوری
۲۴۹	سحاب
۲۵۱	شرر
۲۵۲	ملک الشعرا صبا فتح علیخان کاشی
۲۵۷	طلعت
۲۵۸	ظریف
۲۵۹	مفتون
۲۵۹	مجمر
۲۷۳	مایل
۲۷۳	واله
۲۷۵	هما
۲۷۹	گفتار در ذکر احوال عرفای معاصر خسرو ذوالاستقلال فتح علیشاه قاجار
۲۷۹	میرزا ابوالقاسم شیرازی
۲۷۹	حسین علیشاه
۲۸۰	رونق علیشاه
۲۸۱	آخوند ملا عبدالصمد همدانی
۲۸۱	علیرضا میرزا (شاهزاده)
۲۸۱	کوثر علیشاه همدانی
۲۸۲	آقا محمدابن شاه نظر
۲۸۲	حاجی محمدحسین نائینی
۲۸۳	مجدوب علیشاه
۲۸۴	حاجی ملا محمد اخباری
۲۸۵	حاجی محمد ابراهیم خوئی
۲۸۵	اسامی حکمای معاصر فتح علیشاه
۲۸۶	اسامی علمای مشهور معاصر فتح علیشاه
۲۸۷	فصل چهارم عباس میرزا نایب السلطنه

گفتار در وقایع و اتفاقات و واردات و تفصیلات مجادلات شهریار نامدار و

- فریدون فلک اقتدار، افراسیاب صولت، اسفندیار شوکت حضرت نایب السلطنه العلیا السلطان عباس شاه
- ۲۹۶ گفتار در حرکت نایب السلطنه السلطان عباس شاه دیگر باره بسمت آذربایجان در سنه ۱۲۱۵ و بساط نشاط سور پر سرور آن حضرت
- ۲۹۷ هذه الرسالة حکمت رخصت شراب نواب قمر رکاب نایب السلطنه
- ۳۰۴ گفتار در حرکت نایب السلطنه در سنه ۱۲۱۹ بارسیم به سمت آذربایجان و جدال و قتال آن خسرو میمنت مانوس با روس منحوس
- ۳۰۶ گفتار در مأمور داشتن حضرت نایب السلطنه مهدیقلی خان را به کوچانیدن ایلات ایروان و مجادلات با اشپخدر و تفصیلات آن ادان
- ۳۰۸ گفتار در اطاعت نمودن امیرالامراء العظام محمدخان ایروانی به حضرت سلطانی وجدال روسیه و سایر وقایع
- ۳۰۹ گفتار در اطلاع خسرو بهرام غلام در چمن سلطانیه از شکست لشکر اسلام و گردیدن صفحه آذربایجان مضرب خیام ظفر احتشام
- ۳۱۲ گفتار در مأمور داشتن حضرت اعلی نایب السلطنه را در سال نیکوفال ۱۲۲۰ بار دیگر به سمت آذربایجان و مجادلات آن زمان
- ۳۱۵ گفتار در محاربه حضرت نایب السلطنه در سنه ۱۲۲۱ با پولکونیک سردار روس در حوالی عسکران و سایر اتفاقات آن زمان
- گفتار در مأمور شدن حضرت نایب السلطنه از جانب حضرت اعلی به تسخیر گنجه و گرجستان و کوچانیدن رعایای گنجه را و سایر حالات و اتفاقات آن زمان به تقدیر خداوند جهان
- ۳۱۷
- ۳۱۹ گفتار در شکست شفت یرنال در بادکوبه و حرکت نایب السلطنه به سمت مغان و قتل اشپخدر و سایر وقایع آن زمان
- ۳۲۱ گفتار در مأمور شدن بعضی از امرای آذربایجان از حضور نایب السلطنه به ایروان و اطمینان مصطفی خان حاکم طالش و سایر وقایع آن زمان
- ۳۲۳ گفتار در اطاعت نمودن ابراهیم خلیل خان جوانشیر شهریار قاجار درین سال نیکوفال ۱۲۲۲ و بدین سبب مقتول شدن وی در دست روسیه نابکار و محاربه نایب السلطنه با آن قوم بدشعار به تعزیر کردگار
- ۳۲۶ گفتار در محاربه روسیه با لشکر اسلام در سرکوچانیدن ایلات قراباغ و توجه نایب السلطنه به سمت شیروان و وقایع آن زمان

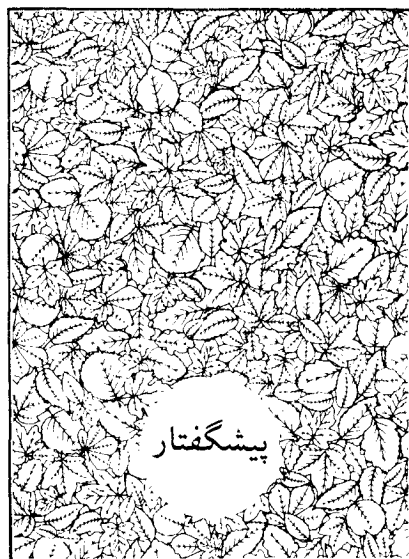
- ۳۲۹ بیان مراجعت موکب همایون ظفر کوکب السلطان عباس شاه از شیروان و بعضی حرکات و مجادلات روسیه در صفحه آذربایجان و وقایع آن زمان
- ۳۳۲ گفتار در مأمور داشتن حضرت نایب السلطنه بعضی از لشکر را به حرب روسیه و مبالغه گدیویج سردار روس در مصالحه و سایر وقایع که در آن اوان شایع شد
- ۳۳۳ گفتار در نقض عهد گدیویج در سال ۱۲۲۰ و آمدن او به سرایروان و محاربه نایب السلطنه با روسیه و کیفیت آن زمان
- ۳۳۶ گفتار در یورش آوردن روسیه بر سرایروان و ملاک ایشان در سایر وقایع
- ۳۳۸ گفتار در حرکت نایب السلطنه به سمت گوگجه و گنجه در سال ۱۲۲۴ و سایر وقایع
- ۳۴۱ گفتار در آمدن پولکونیک بارون ویردی از جانب طور مصوف برای اتمام مصالحه و ملاقات میرزا بزرگ نایب الوزاره طور مصرف را برای امر مذکور در این سال ۱۲۲۵ و اتمام نیافتن آن و دولشکر در پی محارباشتافتن
- ۳۴۳ گفتار در مأمور شدن فوجی از سپاه به ستیز و آویز روسیه شیخ آویز و گریز آن فرقه نحوست انگیز و سایر وقایع که بر تعذیر خداوند غفور در این سال نیکوفال ۱۲۲۶ به عرصه ظهور آمد
- ۳۴۵ گفتار در اطاعت جعفرقلی آقای جوانشیر وایل جبرئیل لو و دولت علیّه و اطلاع سپاه روس و محبوس ساختن جعفرقلی آقا و با اهل جبرئیل لو به کین پرداختن و بدین سبب حرکت نایب السلطنه به سمت قراباغ و محاربه سنگر سلطان بود و آنچه به تقدیر حی و دود بعرضه وجود آمد
- گفتار در اصرار و مبالغه ردیشجوف سردار تازه سپاه روس در مصالحه و حرکت نایب السلطنه به سمت طالش و تصرف لنکران و ارکوان و استیصال مصطفی خان در این سال نیکوفال ۱۲۲۸
- گفتار در گفت و شنید سردار روسیه با حضرت نایب السلطنه در باب مصالحه و انجام نیافتن متارکه و وقایع اصلاندوز و چشم زخمی که به تقدیر حی و دود به
- ۳۵۱ لشکر مسعود روی نمود
- ۳۵۴ گفتار در کارزار حسین خان سردار قاجار با روسیه نابکار و شکست آن قوم خیره شعار و حرکت شهریار ذوالاقتدار حضرت اعلی فتح علیشاه به جانب

- آذربایجان و مصالحه دولتین علیتین ایران و روس و آنچه از گردش آبنوس در این سال نیکوفال سنه ۱۲۲۹ به عرصه ظهور آمد
- ۳۵۷ گفتار در سوء سلوک سرحداران روم با مرزوبوم ایران و اولیای دولت قاهره، بدرفتاری و لجاج و حرکت رایت نصرت آیت حضرت نایب السلطنه در این سال نیکوفال ۱۲۳۶ بدان جانب
- ۳۶۱ گفتار در جنگ قلعه سنگ و فتح آن بلد بدون تأمل و درنگ و حرکت نایب السلطنه به سمت ارزنة الروم و مجادلات آن خسرو با فرهنگ با عساکر آن مرزوبوم
- ۳۶۴ گفتار در وقایع سال نیکوفال ۱۲۳۷ و جدال حضرت نایب السلطنه در توپراق قلعه با سرداران روم و شکست آن طایفه به یاری باری و نیروی بازوی شهریاری
- ۳۶۸ صورت صلح نامه مابین دولتین علیتین قاجاریه و عثمانیه
- ۳۷۲ گفتار در وقایع سال نیکوفال ۱۲۴۱ و برهم زدن سرحداران دولت روس عقد و عهد مصالحه را آمدن آقاسید محمد طباطبائی از کربلای معلی و کیفیت جهاد و جدال با آن قوم بدنهاد
- ۳۷۶ بیان وقایع سال ۱۲۴۲ عزل مدوف سردار سپاه روس و نصب پستاویچ حسب الحکم امپراطور و کیفیت مجادلات لشکر اسلام و عسکر کفار و فتح پستاویچ در جنگ و ستیز و تصرف کردن و یکسر آذربایجان را از تفلیس الی تبریز
- ۳۸۳ گفتار در رفتن نواب امیرزاده خسرو میرزا به سفارت روس و مراجعت وی و حرکت شجاع السلطنه به سمت یزد در سنه ۱۲۴۵ و استحضار نایب السلطنه و افراشتن رایت حرب بدانجانب و تصرف یزد و کرمان و سایر وقایع آن زمان به تقدیر ملک منان
- ۳۸۷ گفتار در حرکت نایب السلطنه به جانب خراسان برای دفع معاندین زمان در این سال ۱۲۴۷ و وزیدن نسیم نصرت بر پرچم رایات ظفر آیات حضرت عباسی و فتوحات قلعه جات آن جانب و قتل و غارت دشمنان بضر تیغ الماسی
- ۳۹۲ گفتار در مراجعت نایب السلطنه از دارالخلافه به مشهد مقدس و قصه ملال انگیز وفات آن حضرت در این سال بدفال ۱۲۴۹

- ۳۹۵ گفتار در تعداد اولاد نایب السلطنه مرحوم
- ۳۹۵ گفتار در بیان تفصیل احوال وزرای نایب السلطنه
- ۳۹۹ فصل پنجم سلطنت محمد شاه قاجار
- ۴۰۲ گفتار در بیان از محاسن آداب و اخلاق آن خسرو آفاق
- ۴۰۷ گفتار در ذکر بعضی صنایع غریبه و بدایع عجیبه
- ۴۰۸ صنایعی که در قورخانه مبارکه احداث شده
- ۴۱۱ گفتار در وقایع احوال شاهنشاه جهان پناه و خدیو انجم سپاه محمد شاه غازی از زمان ولادت تا رسیدن آن حضرت به تقدیر احدیت به اعلی درجه سلطنت به طریق اجمال و تفصیل وقایع
- ۴۱۸ گفتار در قضیه پر ملال خسرو و بی مثال حضرت اعلی و جلوس نواب ظل السلطان و سایر شورش ایران به تقدیر ملک منان
- ۴۲۳ گفتار در استماع حضرت شاهنشاه جهان پناه از وفات حضرت اعلی و جلوس میمنت مانوس خسرو کیکاوس علم سکندر کوس و حرکت به سمت دارالخلافه و تصرف مداین و بلاد به تعذیر حضرت ربّ العباد
- ۴۲۸ بیان جلوس میمنت مانوس شاهنشاه جهان پناه مجدداً بر تخت کاوس و عفو جرایم نواب ظل السلطان و رسیدن عرایض اطاعت شاهزادگان و مأمورداشتن احکام و عساکر نصرت مأثر بر فارس و اکناف ایران و سایر اتفاقات به تقدیر حضرت سبحان
- ۴۳۶ در ذکر وقایع سال فرخنده مال ۱۲۵۱ هجری مطابق قوی ثیل
- ۴۳۷ گفتار در مخالفت میرزا ابوالقاسم قایم مقام با خسرو بهرام غلام و سیاست آن تیره ایام و سایر انتظام مملکت و تفویض مناصب به حکام و امرا و وزرای دولت به تعذیر حضرت ابدیت
- ۴۴۲ گفتار در اتفاقات سال فرخنده فال ۱۲۵۲ مطابق پیچی نیلی سال دوم سلطنت خسرو فلک رفعت و حرکت به سمت گرگان و تنبیه ترکمانان اتک
- ۴۴۵ گفتار در وقایع سال ۱۲۵۳ سال سیم جلوس خسرو میمنت مانوس به سمت دار السلطنه هرات جنت آیات و وقایع اتفاقیه
- ۴۵۴ گفتار در حرکت موکب منصور از چمن بسطام به سمت نیشابور و هرات و تصرف غوریان و محاصره هرات و جدال با فرقه افغان
یازده

- ۴۶۷ در ذکر وقایع ایت ایل موافق سال سعادت اشتمال ۱۲۵۴ سال چهارم جلوس
- ۴۷۵ گفتار در کیفیت احوال بلده هرات و بعضی اتفاقات در هنگام محاصره آن شهر
- ۴۹۳ گفتار در مجملی از احوال و عقاید طایفه انگلیس و نقض عمد آن فرقه ابلیس تلبیس با خسرو خدم برجیس و آمدن کشتی‌های جنگی ایشان به روی دریای عمان و تصرف جزیره خارکو و اغتشاش مملکت فارس و کرمان و حرکت شاهنشاه جهان به سمت دارالخلافه و سایر وقایع اتفاقیه به تقدیر ملک منان
- ۴۹۹ بیان فرمان به تحریر خسروگردون مناصب برای خواص لباس نظام
- ۵۰۱ گفتار در فرمان قدر بنایان که شاهنشاه جهان و خسرو جم خدم سلیمان پاسبان به خط مبارک به لشکر ظفرنشان تحریر کرده
- ۵۰۶ گفتار در اتفاقات سال فرخنده فال ۱۲۵۵ سال پنجم سلطنت بیان حرکت موکب نصرت مقربه سفر دارالسلطنه اصفهان و وقایع اتفاقیه به تقدیر ملک منان
- ۵۱۲ در ذکر وقایع سیچقان تیل مطابق سال سعادت اشتمال ۱۲۵۶ سال ششم سلطنت
- ۵۱۷ گفتار در کیفیت مذهب و عقاید فرقه اسمعیلیان و بیان شورش آقا خان محلاتی و رفتن به جانب دارالامان کرمان و بعضی وقایع آن زمان
- ۵۲۰ بیان سال خیریت مال ۱۲۵۷ سال هفتم سلطنت و حکمرانی
- ۵۲۵ گفتار در فتوحات امیر توپخانه مبارکه و معتمدالدوله العلیه العالیه دارتحال نواب اشرف دالا قهرمان میرزا به دار بقا
- ۵۳۱ بهار آرائی سال خجسته فال ۱۲۵۸ که دشت دولت ابدمدت جاوید عدت
- ۵۳۵ گفتار در تفصیل اولاد شاهنشاه معدلت نهاد
- ۵۳۷ گفتار در کیفیت احوال خورشید آسمان جلالت و مشتری سپهر سعادت فاضل حاجی میرزا آقاسی
- ۵۴۵ گفتار در ذکر بعضی از احوال شعرایی که در عصر خسرو با تمکین قهرمان المادوالطین
- ۵۴۵ خاور
- ۵۴۷ سپهر

۵۴۹	شهاب
۵۵۲	صاحب
۵۵۵	عشرت
۵۵۶	فرهنگ
۵۵۷	فدا
۵۶۱	فروغی
۵۶۳	قاآنی
۵۷۰	نیاز
۵۷۲	نشاطی
۵۷۳	وصال
۵۸۸	هدایت
۵۹۲	یغما
۵۹۵	بیان کیفیت احوال عرفای با تمکین معاصر شاهنشاه زمان و زمین
۵۹۶	حاجی عبدالمحمد
۵۹۷	آقا محمود
۵۹۸	آقا سید محمد صالح کرمانی
۵۹۹	نصرت علیشاه
۵۹۹	سید محمد علی کرمانی
۵۹۹	گفتار در مجملی از احوال عارف کنوز معرفت... میرزا نظر علی حکیم باشی
۶۰۱	میرزا نصرالله صدر الممالک
۶۰۲	اسامی علمای معاصر شاهنشاه جهان پناه
۶۰۳	اسامی حکمای معاصر خسرو مهرافسر

بی شک هیچ یک از اعصار تاریخی ایران بقدر تاریخ معاصر مخصوصاً دوره قاجار منابع شناخته شده ندارد از این روی امر پژوهش در تاریخ معاصر بواسطه وفور منابع و اسناد بسیار آسان است و از طرفی بواسطه عدم انتشار خیل بی شمار این آثار که هنوز بصورت دستنوشته و نسخه خطی و یا اسناد در کتابخانه‌ها و مراکز آرشیوی منحصر هستند و خود مشکلاتی برای پژوهش و پژوهشگر در پیش دارند.

با وجود شناخته شدن منابع مهم عصر قاجار از قبیل «تاریخ محمدی» و «تاریخ ذوالقرنین» و صدها اثر شناخته شده، که توان عملی پژوهشگر را صد چندان می‌کند هنوز منتشر نشده‌اند. از میان این آثار منتشر نشده، کتاب «اکسیرالتواریخ» تالیف علیقلی میرزا اعتضاد السلطنه از فرزندان فاضل فتح علیشاه است. اعتضاد السلطنه از شاهزادگان فاضل و با فرهنگ قاجاری است که گروهی او را یکی از ارکان کاخ علم و دانش معاصر می‌شناسند و آثار و نوشته‌های بجامانده از او دلیلی بر این دعوی است.

کتاب حاضر بواسطه اهمیت و منحصر بودن نسخه بجامانده از آن، ضرورت چاپ را لازم می‌نمود، از این روی اقدام به چاپ این اثر نفیس و گرانبه شد. این اثر گرچه بر سایر آثار هم عصر خود، چون «روضه‌الصفای ناصری» تالیف رضا قلی خان هدایت یا «ناسخ التواریخ» تالیف سپهر و «منتظم ناصری» اثر نفیس و ارزنده اعتماد السلطنه متقدم تر است، ولی کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

اعتضاد السلطنه در سنين نوجوانی اقدام به تالیف این اثر ارزنده نمود و بعبارتی جلد اول (از کیومرث تا پایان دولت زندیه) را در سنين پانزده سالگی شروع به تالیف کرد و جلد دوم کتاب را در نوزده سالگی نگاشته و به همین دلیل گاهی دچار لغزشهایی در طرفداری و یا جبهه گیری بغلط از شخصیتی می شود مثلاً درباره میرزا ابوالقاسم قائم مقام دچار همین خطا می شود و از او در تمامی کتاب به بدی نام می برد، تا جایی که غرض وزی وی نسبت به قائم مقام بخوبی مشاهده می شود و اعتماد السلطنه در کتاب صدرالتواریخ خود بر این امر متعرض شده و چنین می نگارد:

... شاهزاده علی قلی میرزای اعتضاد السلطنه در «اکسیرالتواریخ» تصنیف خودشان در ذکر قائم مقام خیلی توهین می کند. عبارات زشت و دشنام سختی در حق او می نگارند که ما از نقل آن انفعال داریم.

از مورخ خیلی غرابت دارد که نسبت به مردم لعن و دشنام بنویسد، خاصه مورخی که شاهزاده باشد و وزارت علوم یافته باشد، با کمال بی غرضی باید مطلب بنگارد. مورخ امانت و خیانت هرکسی را باید بنگارد و فسق و یا عبادت ابناء زمان را حق نگارش دارد، اما دشنام دادن به ایشان شأن تاریخ نگاری نیست و لعن دشنام این گونه مردم، همان سیاست و عقوبتی است که به کیفر صفات مذمومۀ خود می برند. غرض شخصی ربطی به تاریخ نویسی ندارد.

اعتماد السلطنه در دنباله نوشته خود علت این غرض ورزی را در کمک قائم مقام به محمد شاه برای رسیدن به سلطنت می داند و می افزاید:

«... اعتضاد السلطنه فرزند خاقان مغفور بوده اند، طبعاً و عادتاً میل داشته اند که بعد از نایب السلطنه عباس میرزا، ولایت عهد به سایر اخوان تعلق گیرد، چون خاقان مغفور از کثرت میلی که به نایب السلطنه داشتند، بعد از حیات ایشان بر حسب وراثت پدری و پسری، خواستند که این امتیاز ولایت عهد و سلطنت در سلسله ایشان باشد، لهذا شاهنشاه غازی «محمد شاه» را ولایت عهد دادند و کلیتاً اعمام از این فقره دلتنگی داشتند، چنانکه بعضی ها را هم به سزا رسانیدند.

میرزا ابوالقاسم قائم مقام پیشکار یا وزیر عباس میرزا بود و در تبریز در تشکیلات عباس میرزا بسر می برد و بعد از پدر (میرزا بزرگ) عهده دار مشاغل او گردید و به همین سبب پس از مرگ عباس میرزا جانب محمد شاه را گرفت و پس از فوت فتح علی شاه با توجه به

پیمان ترکمان‌چای و باکمک روسها و انگلیسها زمینه سلطنت محمد شاه را فراهم آورد و اعتماد السلطنه مخالفت مؤلف اکسیرالتواریخ را حمل به «اقتضای طبیعت انسانی که حالت رشک و غیظ دارد» می‌داند، و معتقد است که اعتضاد السلطنه در صدد تلافی بر آمده از قائم‌مقام به بدی یاد می‌کند. (صدر التواریخ ۸-۱۴۶). ذکر این نکته نیز ضروری است که اعتضاد السلطنه کتاب را بدستور محمدشاه نگاشته و بی‌شک میل شاهانه هم در مد نظر مؤلف بوده است و شاید از این روی دربارهٔ قائم‌مقام زیاده روی کرده است.

از این یک فقره که بگذریم اعتضاد السلطنه کمتر چنین بدگویی از شخصیتی در اثرش می‌کند و پاس حرمت دیگران را نگاه می‌دارد و بقول اعتماد السلطنه «امانت و خیانت هر کسی را [نگاشته] و فسق و یا عبادت ابناء زمان را [می‌نگارد]».

شرح حال مؤلف

اعتضاد السلطنه فرزند چهل‌وهفتم^۱ فتح‌علیشاه از گل‌پیرهن خانم که اصلاً از آرامنه تفلیس بود ولی شهرت به گرجی داشت. بنابه نوشته خود اعتضاد السلطنه «در تاریخ بیست‌وسوم ربیع‌الاول سال ۱۲۳۸ مطابق ۲۶ آذر ماه جلالی ۷۴۴ برابر تیرماه قدیم ۱۱۹۴ ناقصه یزدگردی دو ساعت و چهار دقیقه از طلوع آفتاب گذشته به طالع دوازدهم درجه جدی در ارک دارالخلافه طهران از کتم عدم» بوجود آمد. (اعتضاد السلطنه، اکسیرالتواریخ ص ۲۲۸).

گل‌پیرهن خانم به غیر از علیقلی میرزا فرزندان دیگری نیز از فتح‌علیشاه به دنیا آورد که از آن میان نورالله میرزا در عنفوان جوانی درگذشت، بنوشته مؤلف، پس از عروسی خداوند فرزندی بدو عنایت کرد (۱۲۵۱ ق) و او نام اولاد جدید را به یاد برادر از دست رفته‌اش که در جوانی در گذشته بود، نورالله میرزا نهاد (همان ص ۲۳۰).

از میان فرزندان گل‌پیرهن خانم سه تن در این دار فانی سالها زیستند. نخستین مؤلف همین کتاب «اکسیرالتواریخ» یعنی علیقلی میرزا اعتضاد السلطنه، دومین عباسقلی میرزا و سومین خاور سلطان خانم که بعد همسر میرزا نظرعلی حکیم‌باشی شد، (سلطان احمد میرزا عضدالدوله. تاریخ عضدی، بکوشش دکتر عبدالحسین نوائی - تهران: بابک، ۱۳۵۵. ص

۱ - اکثر مورخین و مؤلفین او را فرزند پنجاه و چهارم نوشته‌اند (لسان‌الملک سپهر، ناسخ التواریخ، باهتسام جهانگیر قائم مقامی، تهران: امیرکبیر، ۱۳۴۷، ج ۱. ص. ۳۲۴)

گروهی از مؤلفین و نویسندگان، تاریخ ولادت علیقلی را ۱۲۳۴ هـ ق نوشته‌اند (مهدی بامداد. شرح حال رجال ایران... تهران: زوار، ۱۳۵۷. ج ۲، ص ۴۴۲). و دیگران نیز به پیروی از او همین خطا را تکرار کرده‌اند. دسته دوم تولد او را ۱۲۳۷ هـ ق نوشته‌اند (محبوبی اردکانی. تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران. - تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۵۷. ج ۲، ص ۱۹). محتملاً منبع اصلی دسته دوم حدیقة الشعراء تألیف سیداحمد دیوان بیگی شیرازی است، زیرا دیوان بیگی ذیل «فخری قاجار» - فخری تخلص علیقلی میرزا اعتضاد السلطنه بوده - ضمن شرح حال او می‌نویسد که در «هنگام فوت خاقان سیزده ساله بود» (دیوان بیگی شیرازی، حدیقة الشعراء؛ تصحیح و تکمیل و تحشیه عبدالحسین نوائی. - تهران: زرین، ۱۳۶۵. ج ۲، ص ۱۲۹۱). با توجه بدین نکته که سال مرگ «خاقان» یعنی فتح‌علیشاه سال ۱۲۵۰ ق است، می‌توان گفت این خطا از کجا ناشی شده است، در حالیکه مؤلف نیز معترف است که در زمان فوت پدر سیزده سال داشته است. (اکسیرالتواریخ ص ۲۲۸).

دوران کودکی و جوانی اعتضادالسلطنه در ایام سلطنت فتح‌علیشاه و محمد شاه قاجار سپری شده و بنوشته مؤلف نخست میرزا نظر علی حکیم باشی از طرف خاقان به تربیت وی همت گماشت و «مدت هفت سال از این مرحمت و برکت همت آن بزرگوار با اینکه سفرأ و حضراً ملتزم رکاب شهریار ذوالاقتدار بودم، بعد از تعلیم ادب و فرهنگ به تحصیل آلات حرب و جنگ پرداختم و نواختن شمشیر و انداختن تفنگ و تیر سنجوق انا ولاغیر افراختم» (همان ص ۲۲۹)، پس از آن یک چندی به خواندن کتب فارسی از جمله دواوین شعرای متقدمین و متأخرین پرداخته و سپس به علم جغرافیا و نجوم، آنگاه به مطالعه تاریخ ایران مایل گشته و در جنگ هرات که همراه محمد شاه بود «به تحریر چنین کتب [تاریخ] مایل» شد. به عبارت دیگر از سال ۱۲۵۳ ق «به تحریر این کتاب [اکسیرالتواریخ] پرداخته و آن را در سال ۱۲۵۸ به پایان رسانده است.» اکسیرالتواریخ ص ۲۳۰. از ۱۲۵۱ بسرودن شعر مشغول شد و نخست قریب به «دویست بیت از احوال بوزاسف و بلوهر منظوم» ساخته و سپس «نصف کتاب کلیله و دمنه را به بحر تقارب» به نظم در آورده است و در سن ۱۹ سالگی قریب «هزار بیت غزل و رباعی و قطعه و معما گفته» که در دیوانی «علیحده موسوم به (جواهر منظومه) مندرج است» (همان ص ۲۳۱ و ۲۳۰).

آنچه از فحوای نوشته اعتضادالسلطنه بر می‌آید در دوران حیات پدر و سلطنت برادرزاده‌اش محمد شاه در کار سیاست نبوده است و بیشتر عمر را به تحصیل و شعر و

شاعری می‌گذرانده است. بواسطه مادرش در حرمخانه سلطنتی بوده و در مراسم «جمعه سلام» محمد شاه که مخصوص اعضای حرم بود، همیشه شرکت می‌کرده است و از نزدیک با زنان حرم آشنائی داشته و بخصوص با همسر محمد شاه مهدعلیا (مادر ناصرالدین شاه) نزدیک بوده است. در زمان مرگ محمد شاه ۱۲۶۴ ق که مهدعلیا امور حکومت را تا آمدن فرزندش در دست گرفت، علیقلی میرزا سمت پیشکاری یعنی وزارت او را بر عهده داشت و این نخستین شغل سیاسی او محسوب می‌شود.

علیقلی میرزا در زمان محاصره هرات توسط محمد شاه در اردوی محمد شاه بود و از جانب او مأمور به تالیف اکسیرالتواریخ می‌شود.

پس از رسیدن ناصرالدین شاه به تهران و واگذاری صدارت به میرزا تقی‌خان امیرکبیر در آغاز سلطنت ناصرالدین شاه در سلک مخالفین سیاست شاه قرار گرفت؛ زیرا تمامی نزدیکان علیقلی میرزا جزء مخالفین صدارت امیرکبیر بودند، از جمله خود مهدعلیا مادر ناصرالدین شاه و از طرفی میرزا نظر علی حکیم باشی شوهر خواهر علیقلی میرزا یعنی خاورسلطان بود نیز با امیر میانه خوبی نداشت و همه عوامل دست بدست هم داده و او را در جبهه مخالف امیرکبیر یعنی میرزا آقاخان نوری و مهدعلیا قرار داد.

در دوران صدارت امیرکبیر، اعتضاد السلطنه، غالب اوقات خود را با شعرا و اهل علم و ادب بسر می‌برد و شعرائی چون قائمی، شعری، محرم، ذوقی از نزدیکان او بودند و شاهزاده غالباً با ایشان «محفلی انسی» داشت که با حضور این جماعت به باده‌گساری و ساز و آواز و انشاد اشعار می‌گذشت. از جمله مصاحبین دیگر او میرزا احمد طیب کاشانی و میرزا عبدالرحیم هروی بود که هر دو متهم به بایگیری بودند. بدنبال «این معاشرت‌ها اعتضاد السلطنه به طرفداری از باب و بایه متهم شد» (محبوبی اردکانی؛ تاریخ مؤسسات تمدنی جدید ۲/۲۲) چون طایفه بایه در صدد سوء قصد به امیرکبیر و ناصرالدین شاه بودند در نتیجه امیرکبیر «محرمانه حرکات و معاشرت‌های او را تحت نظر داشت و هیچ وقت از جانب او غافل نمی‌نشست» (همان ۲/۲۲) و اعتضاد السلطنه خود در این باره می‌نویسد:

روزی چهارساعت به غروب مانده رقعته‌ای از میرزاتقی‌خان امیرنظام که در آن وقت امارت نظام و صدارت ایران را داشت و ملقب به اتابک اعظم بوده... مضمون رقعته آنکه «دو ساعت به غروب مانده اگر مجالی دارید در دیوانخانه دولتی یا در خانه مرا ملاقات کنید که امری بس لازم است» من هم